

ЗДАТНІСТЬ ЖИТИ, НАВЧАТИСЬ І ДІЯТИ

До питання визначення
дефініції міжкультурного
підходу у шкільній системі
навчання іноземних мов

АНАТОЛІЙ
ПОПСУЙ,

аспірант
Чернігівського
державного
педагогічного
університету
ім. Т. Г. Шевченка

Змни в геополітичній ситуації, які мали місце у сучасному суспільстві наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття, спричинили поживлення міжнародних стосунків і зближення країн. Це викликало потребу у фахівцях, які володіють іноземними мовами. Однак самих лише знань іноземних мов у зв'язку із глобалізацією стало вже недостатньо. На думку деяких учених (В. С. Бюллер), століття, яке закінчується, породило значний синтез культур, поставивши тим самим проблеми їх діалогу. Діалог культур припускає взаєморозуміння та спілкування не тільки між різними народами, а й потребує духовного зближення величезних культурних регіонів, які сформували на землі цивілізації свої економічне відмінності ризе. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема розуміння загальнолюдських цінностей, а також відмінностей між народами, їхніми культурами. Виникає потреба у формуванні людини, яка володіє не тільки іноземними мовами, а й розуміє та до цінного сприйняття світу, до його розуміння на основі культурного плюралізму та поваги до людської особистості. Зважаючи на все це, з'явилася нагальна необхідність у виборі підходу до навчання іноземних мов, який би змінив подовбати міжкультурні бар'єри у спілкуванні між носіями мов. Одним із таких підходів і є, на нашу думку, міжкультурний підхід до навчання іноземних мов.

На початку 80-х років минулого століття у зарубіжній педагогічній літературі з'явилися нові підходи до навчання іноземних мов, а саме: «соціокультурний» (*sociocultural*), «крос-культурний» (*cross-cultural*), «міжкультурний» (*intercultural*), транскультурний (*transcultural*), мультикультурний (*multicultural*) та полікультурний (*polycultural*). Така кількість назв підходів, в основі яких лежить поняття «культура», потребує уточнення щодо можливих розбіжностей або тотожності. Втім мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати характерні особливості вказаних підходів і визначити тотожності та відмінності між ними; обґрунтувати переваги, які має міжкультурний підхід до навчання іноземних мов, та вказати шляхи його реалізації у шкільній практиці.

Як засвідчили наші дослідження, такі терміни як «крос-культурний» (*cross-cultural*), «міжкультурний» (*intercultural*), транскультурний (*transcultural*), мультикультурний (*multicultural*) у більшості європейських країн є тотожними. У таких країнах, як Франція,

Велика Британія, Німеччина, Швеція та в інших, перевага надається терміну «intercultural». На думку багатьох зарубіжних науковців (М. Вугам S. Fries, J. Cumperz, A. Thomas, K. Hargod), основною причиною розбіжностей у термінології є особливості тієї чи іншої мови. Як зазначає S. Fries: «У французькій мові можливим для цієї галузі є тільки один прикметник — «міжкультурний», в той час як в англійській мові існують «міжкультурний» та «крос-культурний». Ті, хто спілкується англійською мовою, надають перевагу терміну «крос-культурний», дехто майже уникає поняття «міжкультурний», подібно до того, як це відбувається у французькому лексиконі. Інші використовують ці поняття як взаємозамінні» [14]. На думку K. Hargod та H. Fennes, «крос-культурний означає взаємодію між культурами або порівняння особливостей культур. До того ж використовується як досить нечіткий синонімічний термін разом із «міжкультурний», «мультикультурний», «транскультурний» тощо, термін «міжкультурний» став особливо поширеним» [13, 77]. На нашу думку, загальною назвою підходу може слугувати вказана у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти: «У рамках міжкультурного підходу головною метою навчання мови є: сприяти розвитку цілісної особистості того, хто вивчає мову, та його самоусвідомлення шляхом збагачення досвіду, розуміння відмінностей між іншими мовами та культурами» [2, 54]. Нам імпонує позиція сучасних дослідників (М. Вугам, С. Крамш, Е. Апелтауер, Р. Бріслі, Е. Халл, Ю. Лотман, В. Малахов, М. Болдирева, Е. Рацєва), згідно з якою термін «міжкультурний» (*intercultural*) передбачає взаємодію та акультурацію, в той час як поняття «мультикультурний» та «полікультурний» тільки констатують різноманіття культур. У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти застосовується термін «intercultural», який в українському перекладі за редакцією професора С. Ю. Ніколаєвої звучить як «міжкультурний».

Проведений нами аналіз відповідної наукової літератури засвідчив, що між соціокультурним і міжкультурним підходами до навчання є певні тотожності та відмінності. Засадами для обох підходів є вивчення культури країни, мови якої навчають. Соціокультурний підхід передбачає також знання і власної культури, однак у самому понятті «соціокультурний» це не відображено. Міжкультурний (міжнародна назва «intercultural») указує на взаємодію між культурами. Як зазначає М. Вугам, префікс *inter-* означає не тільки взаємодію, а й вказує на відносини та обмін між культурами [9, 67]. Соціокультурний підхід передбачає знання реальних, загальних для всього народу — носія мови — та знання конкретних соціальних умов спілкування, прийнятих у країні, мова якої вивчається. В межах міжкультурного підходу діє положення про те, що різні структурно споріднені або схожі культури взаємодіють. Ця риса і є характерною ознакою такого підходу. При цьому першочерговою увагою заслуговує культура народу, мова якого вивчається, але значна увага приділяється й вивченню особливостей рідної для учнів культури, вмінню розповісти про них за допомогою іноземної мови, а також зв'язкам, які є між двома народами та їхніми культурами. Невід'ємним елементом цього підходу є порівняння культурних особливостей народу, мова якого вивчається, та рідної для учнів культури. Для сучасної шкільної іншомовної освіти України важливим є те, що під час цього процесу відбувається стимуляція учнівської аудиторії до аналізу явищ, характерних

як для культури рідного народу, так і культури народу, мова якого вивчається. Такий підхід характеризується культурним релятивізмом, відсутністю рис етноцентризму. Метою навчання іноземної мови в рамках такого підходу є формування міжкультурної компетенції з акцентуванням на те, щоб учень був посередником між двома культурами, використовуючи при цьому іноземну мову, як засіб контакту з носіями цієї мови.

Зарубіжними науковцями (С. Kramsh, M. Bygam, W. Kidd, В. В. Сафонова) соціокультурна компетенція виділяється як складова частина комунікативної, поряд із граматичною, соціолінгвістичною, соціальною компетенцією та компетенцією дискурсу. Під соціокультурною компетенцією вони розуміють аспект комунікативної здатності, який містить у собі характерні особливості суспільства та його культури, що проявляється в комунікативній поведінці членів цього суспільства. До цих особливостей належать:

- **соціальні звичаї** (невербальні: значення жестів; вербальні: початок і закінчення розмови, способи привернення уваги);
- **соціальні ритуали** (час відвідування знайомих, друзів, загальноприйняті теми бесід та ін.);
- **універсальний досвід** (знання про культуру країни, мову якої вивчають).

Соціокультурна компетенція розглядається при цьому як здатність здійснювати спілкування засобами іноземної мови з орієнтацією своєї мовленнєвої поведінки на іноземного адресата, з урахуванням соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається (В. В. Сафонова, М. Bygam, G. Zarate, P. Susev, R. Millgood). У вузчому розумінні соціокультурна компетенція пов'язується з поняттям «країнознавчої компетенції» [4, 11–13] – навичками й уміннями аналітичного підходу до навчання зарубіжної культури у зіставленні з культурою своєї країни. До того ж І. О. Зимня вважає країнознавчі знання обов'язковим компонентом комунікативної компетенції [3, 132]. На думку В. Г. Редька, термін «країнознавча компетенція» вживається для позначення «здібностей учнів, необхідних для адекватної мовної поведінки з урахуванням національної специфіки» [5, 43]. Культурознавча компетенція, у такому разі, вважається складником країнознавчої й охоплює знання та вміння для здійснення мовленнєвої діяльності іноземною мовою переважно в гуманітарній сфері, а також для ознайомлення з науковою літературою. Найточніше визначення соціокультурної компетенції, на нашу думку, запропонувала В. В. Сафонова. Вона вважає, що до соціокультурної компетенції входять:

- 1) *знання про:*
 - а) відношення еквівалентності-безеквівалентності між одиницями мови, яка вивчається, та рідної мови;
 - б) типи соціокультурних лакун, які виникають під час спілкування носіїв рідної та мови, що вивчається;
 - в) носії і джерела національно-культурної та соціально-ієрархічної інформації в мові;
 - г) лінгвокраїнознавче й соціолінгвістичне маркування лексики програмних тем;
 - д) соціокультурні стереотипи мовленнєвої поведінки іноземної та рідної мов, ступінь їх сумісності/несумісності;
 - е) соціокультурні аспекти мовленнєвої поведінки іноземною мовою в умовах монокультурного і міжкультурного спілкування;

2) навички:

- а) розпізнавати національно-марковані мовні одиниці;
- б) інтерпретувати соціокультурний зміст іноземномовного тексту;
- в) коментувати соціокультурний зміст мовних реалій іноземною й рідною мовами;
- г) перекладати національно-марковані мовні одиниці з іноземної мови на рідну і навпаки;

3) уміння:

- а) здійснювати соціокультурний аналіз побутового, наукового й суспільно-політичного автентичного тексту;
- б) вибирати прийнятний у соціокультурному плані стиль мовленнєвої поведінки в умовах міжкультурної комунікації;
- в) відтворювати соціокультурні портрети комунікантів;

4) здібності та якості, що містять:

- а) лінгвокраїнознавчу спостережливість;
- б) соціокультурне сприйняття національного й інтернаціонального в мовних полях тематично пов'язаної лексики (тобто в лексико-семантичні групи);
- в) соціокультурну неупередженість (відсутність етнопсихологічних передумов для лінгвокраїнознавчої інтерференції) під час тлумачення лінгвокраїнознавчих явищ [5, 33—34].

Аналіз літературних джерел [1, 277] свідчить, що під міжкультурною компетенцією дослідники розуміють «позитивне ставлення до наявності в спільноті різних етнокультурних груп та добровільну адаптацію соціальних і політичних інститутів суспільства до потреб різних культурних груп». Як зазначає С. Gramsh, міжкультурна компетенція виникає у процесі вивчення та кращого розуміння культури свого народу та інших культур світу. На думку М. Вугат, міжкультурна компетенція є складовою міжкультурної комунікативної компетенції (МКК). Міжкультурну комунікативну компетенцію він визначає як:

- вміння індивідуума діяти поза межами рідної мови, культури, світогляду та успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- вміння взаємодіяти з представниками іншої держави та культури під час спілкування іноземною мовою;
- вміння узгодити спосіб спілкування та взаємодії, який задовольнить обох співрозмовників.

М. Вугат класифікує інтеркультурну компетенцію за чотирма категоріями. Під першою категорією — *здатністю жити* — мається на увазі подолання етноцентричних перешкод, а також уміння встановлювати й підтримувати зв'язок між рідною й іноземною культурою. Друга категорія — *здатність навчатися* — передбачає дослідницький підхід до раніше невідомих соціокультурних феноменів з новими смислами та уявленнями. Третю категорію становлять *синтезовані знання*. Четверта категорія — *здатність діяти* — ґрунтується на можливості застосування здобутих знань у реальних ситуаціях спілкування з урахуванням специфічних відносин учасників у міжкультурній комунікації [9, 239—243].

Однією з найважливіших особливостей міжкультурної комунікативної компетенції, яка заслуговує на особливу увагу, є здатність учнів до розуміння культури власного народу. Так, у національних навчальних планах Британії, Швеції, Данії та Франції зазначається, що навчання іноземних мов спрямоване на сприяння: • усвідомлення культурних і соціальних особливостей країн, мова яких вивчається;

МОВНО-ДОКУМЕНТА

Міжкультурні вміння та навички включають:

- здатність привести до спільного знаменника рідну й іноземну культури;
- культурну чутливість і здатність висловити й використати різні стратегії для контакту з представниками інших культур;
- здатність виконувати роль культурного посередника між рідною культурою та іноземною, успішно долати міжкультурні непорозуміння та конфліктні ситуації;
- здатність долати стереотипи у стосунках.

З Загальноєвропейських
Рекомендацій
з мовної освіти
(Розділ 5:
компетенції користувача / того, хто
вивчає мову)

* розвитку позитивного ставлення до навчання іноземної мови та представників цієї культури, рівно як і представників інших культур і спільнот.

* усвідомлення учнями культурних і соціальних особливостей англomовних, франкомовних та німецькомовних країн, сприяння розумінню особливостей культури власного народу;

* розвитку національної культурної ідентичності учнів.

Міжкультурний підхід до навчання іноземних мов для досягнення мети, а саме формування міжкультурної компетенції, потребує відповідної організації навчального процесу. Таким, на думку зарубіжних дослідників (С. Kramsh, W. Nieke, M. Вутан, G. Grosch, A. Thomas, E. Apfelauer, J. Bruner, W. Apfel, K. Hargod, H. Fepnes та ін.), є процес міжкультурного навчання. Щодо тлумачення поняття «міжкультурне навчання» у науковій літературі існують різні точки зору. На думку G. Auernheimer, міжкультурне навчання є зміною переживань і поведінки, що відбувається у процесі взаємодії індивіда з іншокультурним середовищем [12, 29]. Європейська Федерація Інтеркультурного навчання (EFIL) визначає інтеркультурне навчання як «нову навчальну ситуацію, під час якої учневі допомагають побачити відмінності та усвідомити їх як не просто перешкоди та відхилення від установлених норм; ситуація, в якій кожна культура пояснюється в контексті іншої у процесі самопізнання та розуміння під час їх взаємодії. Такий процес повинен втягувати учнів і розумово, і емоційно» [11]. Цей підхід стосується також діалектичної природи інтеркультурного навчання між власним і чужим, в основі чого лежать культурні відмінності. Це, на нашу думку, ще раз підкреслює необхідність взаємодії через подолання культурних бар'єрів.

Можна погодитися з точкою зору А. Thomas, який інтенсивно досліджував галузь міжкультурного обміну, про те, що міжкультурне навчання означає не тільки розуміння орієнтаційної системи чужої культури, а й відображення орієнтаційної системи власної культури. А підтак міжкультурне навчання розглядається як процес розвитку, виникнення, розуміння та прийняття відмінностей. Тільки тоді, коли відбувається взаємодія з іншою культурою, в результаті чого реалізуються культурні відмінності, можна усвідомити власну культуру. Такий досвід дає можливість зрозуміти, що було підсвідомим, а що свідомим. Уявлення і розуміння культури можливим є тоді, коли людина піддається дії іншої культури. Наступним кроком у цьому процесі є не ігнорування цієї культури, яка усвідомлюється як загрозна, оскільки вона досліджує нові можливості, які не були відкриті у власній культурі [7, 83].

Отже, ми можемо стверджувати, що міжкультурне навчання — це не просто взаємодія з іншою культурою, а культурний розвиток того, хто навчається. Процес міжкультурного навчання ґрунтується на продуктивності взаємодії з іншою культурою та усвідомленні власної, дослідженні нових шляхів співіснування та співпраці з іншими культурами. У зв'язку з тим, що міжкультурне навчання не може бути постійно і обов'язково гармонійним процесом, учителям іноземних мов середніх шкіл України необхідно звернути увагу на те, що взаємодія двох культур з різними системами цінностей часто спричиняє конфлікт. Природа цього конфлікту — в нерозв'язанні багатьох складнощів. Серед них передусім треба назвати різне ставлення до багатьох, притаманих тій чи іншій культурі, цінностей. Міжкультурне навчання — процес двобі-

ний, який потребує пізнання чужого, а, відповідно, й свого власного. Воно допомагає відчувати та усвідомити чужу культурну ідентичність, а, отже, краще зрозуміти і свою. Якщо ми зрозуміємо інших, то ми зрозуміємо й себе. Тому міжкультурне навчання можна визначити як розвиток здатності учня розпізнавати іншокультурні феномени і аналізувати їх у порівнянні з рідною культурою для поліпшення здатності до міжкультурної комунікації.

Міжкультурний підхід ґрунтується на систематичному порівнянні еквівалентних галузей власної та чужої культур. У центрі цього процесу знаходяться сприйняття, розуміння, тлумачення та побудова гіпотез щодо мовних форм у конкретному змісті. Основними прийомами міжкультурного навчання є проектування та створення ситуації, під час яких взаємодіють культури [12, 64]. Як зазначають зарубіжні дослідники (A. Thomas, G. Auernheimer, D. Hoops, D. Larcher), урок іноземної мови має бути точкою відліку для міжкультурної взаємодії, під час якої розвивається здатність сприймати та порівнювати різні культури. Результатом міжкультурного навчання є не тільки міжкультурне розуміння, а й міжкультурна компетенція, яка сприяє здійсненню безперешкодної вербальної та невербальної комунікації між представниками різних країн. А відтак міжкультурний підхід до навчання іноземних мов, особливості якого розкриті нами вище, потрібно розглядати у шкільній іншомовній освіті як діалог культури країни, мова якої вивчається, та культури рідної країни, у тому числі і власної. Саме враховуючи ці позиції, вчитель іноземної мови повинен уміти організувати навчальний процес у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі.

Все зазначене вище дає змогу зробити висновок про те, що навчання іноземних мов необхідно здійснювати у тісному, нерозривному зв'язку з навчанням культури країни, мова якої вивчається. Саме міжкультурні знання розвивають у молоді уміння оцінити взаємодію між різними культурами, націями і стилями життя. Міжкультурна освіта може і має поліпшити взаємини між націями, а також збагатити власну національну культуру завдяки вивченню іншої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевицкая Т. Г. Основа межкультурной коммуникации. — М.: Юнит, 2002. — 352 с.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Пер. с англ. — К.: Видво Ленвіт, 2003. — 273 с.
3. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности. — М., 2001. — 432 с.
4. Крупко А. Г. Лингвострановедческий подход в обучении французскому языку как фактор развивающего обучения // Ин. языки в школе. — 1990. — № 6. — С. 11–13.
5. Редько В. Г. Країнознавчий аспект в навчанні іноземних мов // Мистецтво та освіта. — 1997. — № 4. — С. 42–47.
6. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. — Тверь: Истоки, 1996. — 238 с.
7. Thomas A. Interkulturelles Lernen im Schlerenaustausch. Saarbrücken/Fort Lauderdale: Verlag Breitenbach, 1988. — 186 s.
8. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. — Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters LTD, 1997. — 124 p.
9. Byram M., Zarate G. Defining and Assessing Intercultural Competence: Some Principles and Proposals for the European Context // Language Teaching. — 1996. — № 10. — P. 239–243.
10. С. Kramsh. New Directions in the Study of Foreign Languages // ADFL Bulletin, 1989. — № 2. — P. 4–11.
11. EFIL Tenth Anniversary Statement, European Federation for Intercultural Learning, 1981.
12. G. Auernheimer. Einführung in die interkulturelle Erziehung. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990. — 176 s.
13. H. Fennes, K. Hapgod (eds). Intercultural Learning Materials — a Tool for School Curricula. Brussels: European Federation for Intercultural Learning, 1987. — 198 p.
14. <http://www.tesol-france.org/>